

ЧУДОМИР

Геньо Дочев

За Чудомир като писател-хуморист, като художник и като обществен деятел е писано доста и ще се пише още, защото той се прояви със забележително творчество в тия области. Във връзка с моите спомени „Казанлък през моите очи от 1884 до 1944 година“ и аз се осмелявам да пиша за него по две причини: 1) защото той около три десетилетия бе най-известната, най-почитаната и най-влиятелната личност в града ни и 2) защото аз имах възможност да го наблюдавам от 1920 до кончината му в 1967 г. и да работя с него в читалище „Искра“ от 1926 до 1946 година.

Чудомир дойде в Казанлък през 1920 г. за учител по рисуване (една година стажант, а след това десетина години редовен) в педагогическото училище, в което учителствувах и аз. Когато започна да учителствува в Казанлък, той бе вече 30-годишен зрял мъж. За града той бе още непознат, а за колеги и ученици — Димитър Чорбаджийски.

Когато Чудомир започна да учителствува, педагогическото ни училище бе в голям кипнеж. След злополучната Първа световна война бе настъпила голяма политическа, стопанска и морална развала в живота, която се бе отразила и в училището. Както в живота, така и в училището липсваше законност, дисциплина и морал. Много трудно вървеше обучението, а за възпитание малко се говореше, защото нямаше условия за него. В педагогическото училище имаше доста възрастни ученици, някои от които участвували в наскоро завършилата война. Те не признаваха сериозно обучение и училищна дисциплина и се стремяха чрез сплашване на учители да се добират до добри бележки и зрелостно свидетелство. Ето що разказва за това Чудомир в статийката „Моето учителство“.¹

„Понеже бях с крайно демократични разбирания, отначало се държах с учениците съвсем другарски, но то не трая дълго, понеже те не бяха подготвени за такива отношения. Повечето от тях бяха по-млади от мене само с 6—7 години, а имаше и участвували в току-що завършилата Първа европейска война и бяха почти мои връстници.

Веднъж, като се разхождах с приятел адвокат в града, един от моите възпитаници ме спря и си запали цигарата от моята, други започнаха да ме поздравяват при среща из улиците само с махане на ръка и пр.

Полека-лека демокрацията ми започна да се изпарява и аз започнах да влизам в клас като другите учители — със сключени вежди и сериозен вид. Един ден влизам в класната стая, записях отсъстващите ученици в дневника, а един хубавец, родом от съседно до моето село, седнал до печката и през цялото време гърбом към мене, си чешеше краката и хич не се обръщаше даже. Търпях, търпях, па се приближих тихичко до него, грабнах го със стола наедно, занесох го до първия чин и му рекох: — „Щом не знаеш да се държиш както трябва, тук ще стоиш през цялата година, разбра ли? Тук да те заварвам и да те оставям!“

Не зная как по-нататък е протичала Чудомиrowата учебно-възпитателна работа. От разговори с негови някогашни ученици, сега вече учители-пенсионери, научих, че той обръщал по-

¹ Вестник Искра, бр. 45, 1963 г., Казанлък.

вече внимание на даровитите за рисуване ученици, а на другите малко внимание обръщал. Някои от последните, които учил и Станьо Стаматов, бяха доволни повече от последния, защото отивал при тях когато рисуват, посочвал им грешките и им показвал как да ги поправят. Но пък Чудомир образувал от по-способните към рисуване ученици дружество „Рисувач“ и полагал грижи за преценяването на тия ученици. От тях някои завършиха Художествената академия и се проявиха като известни художници, какъвто е напр. Ненко Балкански — сега заслужил деятел на изкуствата. В ония години — 1920—1930 — по-будните учители намираха поле за творчески прояви в града ни главно в културно-просветната дейност на читалище „Искра“. И Чудомир, наскоро след като зае учителско място, отдаде голяма част от силите си за преуспяване на читалищната художествена самодейност. Тогава бе на мода концертното рисуване по утра и вечеринки и той изпълняваше тая служба не само за читалищните, а и за разни други утра и вечеринки, каквито се устройваха почти всеки празник през есента и зимата. Той бе и декизатор на актьорите за читалищните, училищните и разни други театрални представления и вечеринки. Сдружи се с директора на читалищния музей Петър Топузов и му помагаше много за преценяване на старините, особено на тия с художествена стойност, и за по-добрата уредба на музея.

Читалищното ръководство прецени, че обичайният изкуствата учител Д. Чорбаджийски ще е полезен за по-успешното провеждане на читалищната самодейност и предложи да бъде избран от общото събрание за член на ръководството.

От 1926 г. до края на живота му Чудомир бе преизбиран почти с абсолютно мнозинство от общото читалищно събрание за член на читалищното ръководство. Той започна с най-нисшата служба в настоятелството — помощник-деловодител и постепенно бе издигнат до деловодител, домакин, съветник — отговорник за музея, подпредседател и най-после председател. Това показва, колко той е бил ценен като читалищен деятел от членовете на читалището, които бяха най-културните хора в града. Трябва да се има предвид, че „читалището ни се управляваше тогава по строг, неписан закон; за настоятел се избираше само оня дружествен член, който е доказал своята привързаност към читалището, работил е и с работата си се е отличил в някой от неговите отдели и всеки, който занемари поверения му отдел и не прояви достатъчно дейност, в края на годината излизаше автоматически от управата и се заместваше от друг“.

От малка група читалищни дейци начело с Петко Райнов и Петър Арнаудов бе образуван хумористичен кръжок. Тоя кръжок подготвяше новогодишните хумористични доклади на П. Арнаудов. Той написа и издаде на първи януари 1926 г. и на първи януари 1927 г. двата много прочути се между казанлъчани в града и вън от града броя на хумористичния вестник „Стъргалo“. В тия броеве взе участие и Чудомир с няколко много сполучливи карикатури на всеизвестните на казанлъчани Петър Топузов, Лалю общинският глашатай, кмета Дечко Христов и др. Под тия карикатури стоеше подписът Чудомир, та оттогава вече Димитър Чорбаджийски стана за повечето казанлъчани Чудомир или Чудото.

През 1929 г. Министерството на просветата реши да изпрати на специализация в западноевропейски страни млади, проявили се в науката и изкуството гимназиални учители. Представено бе на учителските съвети при средните училища да препоръчат из своята среда такива учители. Борбата в нашето педагогическо училище бе между двама кандидати, и двамата учители по рисуване Димитър Чорбаджийски и Станьо Стаматов. Първият се поддържаше от мнозинството млади, прогресивни учители и той бе препоръчан за командироване от министерството. Вторият се поддържаше от реакционери-учители, начело с негов сродник, отявлен реакционер и необичан от колегията. Станьо Стаматов бе добър като преподавател, трудолюбив като художник, но неговото художество не бе одухотворено, а като мъртва фотография. При това той не бе симпатичен и като човек: имаше груби, просташки нрави и отношения. Пропадането на кандидатурата му го озлоби много, та започна да клокарствува против Чудомира. Най-силното му оръжие бе, че Чудомир нямал завършено средно образование, каквото Стаматов имаше. Но сега учителите и гражданите преценяваха добре, че Чудомир е вече проявил се художник-карикатурист и начеваш писател-хуморист, а Станьо Стаматов — само трудолюбив рисувач-копирач. Затуй злостните му одумки не намериха отклик, а Чудомир ги заминаваше като че не го засягат.

За влиянието на едногодишния престой в Париж върху духовното издигане на Чудомира можем да съдим донякъде от трите хумористични писма, които той изпрати оттам до директора на музея „Искра“ Петър Топузов и които напечатахме в броеве 138, 139 и 140 на в. „Искра“ през 1930 г. Доколкото знам, това бяха първите му печатани хумористични фейлетони с казанлъшки сюжети.

В първото писмо той намеква за свадата между бай Петър Топузов и Стефан Попвасилев, редактор на излизащото тогава в Казанлък списание „Родна реч“. Извинява се пред бай Петра, че закъснял да му пише и добавя:

„Кой смее вече да пише цяло и нещяло от нашата пуста „Родна реч“! Като ще те подхване: тази дума била „чуждица“, онази била турска, на друга произходът не знам какъв бил, на четвърта ако посеем на корена и ряпа, туй и онуй цяло да поникне! . . . Не смее човек да се отпусне, че да си го каже по нашенски тъй, че да го разбере всеки. Ще ни отучат да говорим и пишем на „жив език“ — както казва проф. А. Балабанов, и туй то!“

От тоя откъс се вижда ясно, че Чудомир не обича сухия граматичен стил, а е за живия народен говор, с който започва да си служи в своите разкази.

Във второто си писмо Чудомир изтъква разликата в нравите на французите с тия на българите, по-специално на казанлъчани.

„Тук всеки си гледа работата и не се интересува от другите. Аз познавам тук 5—6 души българи, които по 4 пъти са се изреждали да приказват лошо един за други и все заедно си ходят. А французите — това народ ли е? Не могат един мюзевюрлюк да скроят на човека и за култура претендират! Устройват изложби — художествени, земеделски. . . въобще вършат работи, за които не ни бива нас. Я, синковци, устройте един международен конкурс за мюзевюрлюк, че да ви питам тогава! Сто години подред ние, казанлъчани, ще вземаме първа награда!“ . . . „В Казанлък няма завистливи хора, доколкото си спомням, освен около 11 000 според последното преброяване, но какво са 11 000 души за тъйъв голям град!“

В третото писмо Чудомир пише, че „вече шест месеца броди из музеите, но не обиколил всичките добре, освен Лувър. По-нататък изтъква в шеговита фирма, че французите, като воювали, задигали от чуждите страни ценности за музеите си, а „ние мъкнахме развалени шевни машини и късчета от релси, за да си направим мотики!“

Едногодишният престой в Париж е повлиял силно на Чудомира да израсне духовно и да напредне като художник и писател. В разговор той ми казваше, че е възхитен от изкуството, старо и ново, което виждал из разни художествени изложби и из музеите. „Като гледа човек майсторските художествени творби на стари и нови художници в Лувър и си представи какво изкуство говорим ние у нас, каза ми той, иде му да се отчае и да захвърли четката!“ От друга страна, като е наблюдавал живота, нравите и обичаите на французите и ги е сравнявал с тия в тогавашния наш разплут живот, в него се създава стремежът да изобразява хумористично нашия еснафски живот с неговите нрави и обичаи.

Чудомир се завърна от Париж през м. септември 1930 г. На връщане се отбивал във Виена и Венеция да разгледа някои от тамошните музеи. Когато е бил във Виена, на 22 юни 1930 г. почина основателят и дългогодишен директор на музея „Искра“ Петър Топузов.

Читалищното настоятелство отдаваше голямо значение на музея, който по онова време беше единствен в България по богатството и въздействието си върху многобройните му посетители провинциален читалищен музей. Той се ценеше много и от българските археолози и работници в държавните музеи в София. През 1927 г. то покани специалистите Ив. Велков и Миятев, а по-после Мушмов, Герасимов и др. да прегледат музейните сбирки и да дадат напътствия за по-добра уредба на музея.

Като почина основателят и дългогодишен директор на музея П. Топузов, настоятелството обмисли сериозно кому да повери ръководството на този важен читалищен отдел. Единодушно бе посочен за такъв членът на читалищното ръководство Димитър Чорбаджийски. Той прие на драго сърце тая специална и много отговорна читалищна служба.

По времето на Топузов музеят бе нещо като склад за всякакви старини, предмети на изкуството и разни неща, които предизвикват любопитство. По препоръка от специалистите Чудомир почисти и подреди събраните от Топузов предмети така, че „музеят да добие характер на

местен, областен и да събере всичко, имащо историческо, археологическо и етнографско значение за Казанлъшкия край.

Но наскоро се яви пречка. Като учител и член на читалищното ръководство, Чудомир работеше в музея безплатно. Според читалищния устав настоятелствените длъжности бяха почетни, незаплатени. В устава се предвиждаше само за П. Топузов заплата, като основател на музея, докато е жив. През 1932 г. излезе нареждане от Министерството на просветата да бъде съкратен единият от учителите-съпрузи. Чудомир пожела да бъде съкратен той, а да остане на служба съпругата му.

Като прецени необходимостта от Чудомир за музея и неизгодното положение да работи той без заплата, читалищното ръководство се застъпи пред Министерството на просветата да бъде командирован Чудомир с учителска заплата за уредник на читалищния музей. Това искане на читалището бе възприето от министерството.

Освободил се от учителски задължения и от тормоза за прехраната, Чудомир от 1932 г. насетне близо три десетилетия отдаде всичките си сили и таланта си за обогатяване и уреждане на читалищния музей „Искра“ в образцов краеведчески, т. е. да отразява всестранно миналото в битово и културно отношение на Казанлъшкия край. Той разпредели заварените музейни предмети на отдели: археологически, нумизматичен, етнографски и създаде нови: „Освободителната война“, „Шипченска епопея“, „Картинна галерия“, „Стариат Казанлък“, „Архив на видни казанлъжчани“ и др.

За да обогати музея с предмети, Чудомир ходеше по селата из Казанлъшката долина, проучваше старините, говореше на населението за значението и запазването им. Така казанлъшкият читалищен музей се издигна високо и стана образец за пазене на старини и за откриване на нови местни музеи из цялата ни страна. Затуй през 1957 г. той и неговият директор Чудомир бяха отличени като национални първенци.

Трябва да добавя, че ръководството на читалището, няколко от членовете на което бяха висококултурни личности, ценеше значението на музея и подпомагаше дейността на неговия ръководител Чудомир. Тогава читалището се издържаше предоволно от приходите на читалищния кинематограф. То разшири и преустрои читалищната сграда през 1935 т., като направи специални помещения за разразналите се отдели на библиотеката и музея. То не се скъпеше да командирова уредника на музея да посещава художествените изложби в столицата и да откупува някои картини за музея, предимно от художници-казанлъжчани.

Трябва да добавя още, че в помощ на музейния ръководител се избираше всяка година музейна комисия от 7 члена, някои от които бяха от членовете на читалищното ръководство.

През годините 1931—1933 бе образувана фашистка група в града ни, чието ядро бяха служители в Държавната фабрика. Както съм описал това подробно в юбилейния сборник „Сто години народно читалище „Искра“,“ тая група се стремеше да заеме ръководството на читалището и да отправи неговата дейност във фашистки друм. Това създаде тормоз за читалищната дейност и големи неприятности на прогресивните читалищни дейци. Като свидетел твърдя, че през време на тия двегодишни борби за запазване демократичния характер на читалището ни, Чудомир вървя смело с прогресивните настоятели против домогванията на фашистите.

С Чудомира си помагахме в работата: аз го поставях за член на библиотечната комисия, а той мене — на музейната. Когато фашистката просветна власт бе наредила да се очистят читалищните библиотеки от социалистически-марксистически книги и да се заличат от списъците на читалищата членовете-евреи, ние се съветвахме с него и наредихме да се издадат от каталога фишове на забранените книги, а книгите да стоят по местата си и да не се показва в читалищния отчет, че между членовете имаме евреи. Така можахме да запазим богатата сбирка марксистки книги в читалищната библиотека.

В предговора на издадените му през 1966 г. от издателство „Български писател“ Избрани произведения Чудомир пише, че те „са писани между годините 1933—1940“. Тогава той живееше в Казанлък и ги писа тук. Разказите се печатаха в столичния вестник „Зора“. Излизаха в неделния брой на тоя много разпространен тогава столичен ежедневник.

Говореше се, че разказите на Чудомир увеличавали тиража на в. „Зора“. Това можах да констатирам и аз в нашия град. Тоя вестник през ония години се купуваше много, а изпратените броеве с Чудомирови разкази се разграбваха бързо, та мнозина не можаха да си купят някои от тия броеве и търсеха да го четат от приятели, които са успели да си го набавят.

След като Чудомир спря да печата разкази, мнозина му задаваха въпроса (за това питаха и мене познати от Казанлък и други градове): защо не пише. Обикновено Чудомир отминаваше с усмивка тоя въпрос, а при настояване да отговори, казваше пак с усмивка кротко „изчерпах се“ и минаваше на друга тема или заминаваше.

Наистина, интересен е въпросът защо след 1940 г. Чудомир престана да печата хумористични разкази.

Доколкото го познавам и мога да ценя, до голяма степен е верен отговорът му „изчерпах се“. Неговите източници за сюжети бяха два: животът в родното му село Турия и животът в новото му местожителство — Казанлък. Като прегледаме сборника „Нашенци“ от 1966 г., виждаме, че почти половината от разказите в него са със сюжети от село, а другата половина — от града. Интересните сюжети за хумор от занемареното от буржоазния строй село и от едва преживяващия еснафски град бяха наистина почти изчерпани от него. Освен това след 1940 г. общественият ни живот бе скован от свирепа фашистка диктатура, която не даваше възможност за проява на хумор. Чудомир имаше неприятности от някои големи, които бе засегнал явно или прикрито в хумореските си. Особено главоболеие му създаде хумореската „На погребение“, в която осмива държането на ръководството на запасните подофицери при погребението на техен дружествен член. Тия „герои“, между които бе и по-големият брат на Чудомира Георги, като силни на деня, клюкарствуваха против него и го заплашваха, че ще го съдят.

А защо не печата Чудомир нови хумористични разкази и след Девети септември 1944 г. почти до кончината си в 1967 г., за което тъй много настояваха пред него издатели и редактори на вестници и списания, приятели, почитатели и читатели?

И на тоя въпрос аз смятам, че трябва да се отговори с Чудомировото „изчерпах се“. Но и сега трябва да се има предвид, че бяха почти изчерпани темите му от миналия живот в „пустото село Голо бърдо“ и в някогашния „Дремиград Казанлък“. Създадох се нови стопански, политически и културни условия, които променяха живота на хората и в село, и в града. Започна въодушевено строителство на нов живот.

А през това време Чудомир бездействуваше ли? — Не, той не е бездействувал никога. Писателят Чудомир престана да твори след 1940 г., а започна да твори художникът Чудомир. През тия години особено от 1941 до 1950 г. Чудомир рисува галерията „Нашенци“ — разни интересни типове на селяни и граждани, евреи и цигани, които той срещаше и наблюдаваше из селата и в града, по пазарища, из работилници, по събрания, из кафенета и улици.

Вярно е изказването, че Чудомир-писателят е неделим от Чудомир-художника. И двете му тия творчески дейности имат за обект белязани селяни и граждани, които той е наблюдавал непосредствено в живота. Чудомир носеше винаги в джебове си подострени моливи и бележник. Много пъти съм го виждал по пазарището, някога по улиците или в заведение да скицира някой интересен продавач, купувач, метач, точилар и др. Когато сме били на читалищни и други събрания, той малко внимание обръщаше на работата в събранието, а обикновено нахвърляше в бележника си скици на някои интересни говорители. Тъй набраните скици той разработваше у дома си в рисунки на „нашенци“.

Чудомир бе изчерпал темите си от старото село „Голо бърдо“ и от еснафския „Дремиград“, но неговото творчество не бе изчерпано. От новото кооперативно село и от новия социалистически град той събираше нови теми. Той виждаше нередности и в новия живот след Девети септември 1944 г., но те не бяха типични и подходящи за осмиване. Че той търсеше типични прояви за хумор в новия живот показват няколко малки негови бележки, печатани във в. „Стершел“, а особено рисунката му „Десетосептемвриец“, в която изобразява как охранен буржоа марширува до червеното знаме в редовете на работници.

Мнозина са задавали на Чудомира въпрос защо не напише роман. Приятелят му адвокат Дечко Матеев твърди, че много пъти го е подканял да напише роман на тема за розопроизвод-

ството и търговията с розово масло и обещавал да му даде материали из тия области. Чудомир обещавал, но не се зае с такава работа.

Когато излязоха в печата разказите му „Първият урок“, „Изкласил“, „Мама“, аз поздравих Чудомира и му казах, че трябва да напише повече такива разкази-спомени из своя живот. Той ми каза, че тъкми да напише цял роман за живота и труда на майка си, като в него изобрази живота и труда на селянката въобще. Този разговор бе преди повече от три десетилетия, но такъв роман от Чудомира не бяхме щастливи да четем.

Други път той ми каза, че Светослав Минков го задявал да напишат заедно хумористичен роман и добави с усмивка: „Но това не е лесна работа“.

Доколку опознах Чудомира и доколку мога да цения, неговата сила бе в късия разказ. И като писател, той бе рисуващ. Както с молива и четката рисуваше отделни портрети на „нашенци“, така и с художествено слово ги рисуваше в разказчетата. Както като рисуващ не създаде големи картини, изразяващи сложни събития, в които да участвуват много и с различен вид и характер личности, така и като писател той не създаде сложни разкази, повести, романи, в които да участвуват много личности и да се развиват разни събития. Както като живописец, така и като писател Чудомир се държеше с действителността, не създаде по фантазия, измислени образи, не фабулираше. Но действителните човешки образи и когато ги рисуваше с четка, и когато ги рисуваше със слова, той не ги копираше каквито са, а ги одухотворяваше творчески-хумористично. В творческото хумористично изобразяване на хората и техните постъпки с четка и със слова бе силата на Чудомира като художник и като писател.

Чудомир започна да се отдава все повече на писателство, когато от 1924 г. започна да сътрудничи в казанлъшкия читалищен вестник „Искра“. Тук той започна да дава отначало като сътрудник къси бележки, а от 1930 г. и като съредатор — бележки и статии. Материалите, които печаташе във вестника след 1930 г., бяха във връзка с неговата работа като ръководител на музея. Както вече изтъкнах, в тоя вестник той печата и първите си хуморески — трите писма от Париж до бай Петър Топузов. По-важните му други статии бяха исторически и етнографски бележки за някои села из Казанлъшката долина, за някои старини, за художници казанлъчани и др. Статиите и бележките си той подписваше със следните имена, псевдоними и съкращения: Чудомир, Чуд., ЧЧ., Ч, Братан, Бр. и др.

Чудомир е един от най-много печатаните и най-много четените български писатели. Според статистиката, която се прави в библиотеката „Искра“, до 1960г. включително, Чудомировите произведения са били издадени в 188 400 екземпляра. „Не съм от тях“, излязло в 6 издания, „Нашенци“ — в 7, „Аламинут“ — в 6, „Кой както я нареди“ — в 6, „Консул на Голо бърдо“ — в едно, „Панаир“ — в едно, „Избрани произведения“ — в 4 издания. След тая дата излязоха още две издания „Избрани произведения“, та екземплярите са надхвърлили 200 000 бройки.

А ето какво е казал Чудомир в едно интервю за тиража на своите произведения: — „Издателството на книгите ми преди 1944 г. си имаше своя печатница и книжна фабрика, та и дяволът не можеше да разбере в какъв тираж се отпечатваха, въпреки че на края на книгите се даваха някакви цифри. Преди няколко години случайно открих едно издание на моя книга, която в нашия град не е била изпратена и за която никога не съм знаел. Мисля, че са отпечатани и продадени двойно повече мои книги, отколкото сочат официалните данни. Така ни „покровителствуваха“ издателите някога — царство им небесно!“¹

Чудомир е един от най-много превежданите наши писатели на чужди езици. Цели книжки от негови разкази и отделни разкази, пръснати из вестници, списания, сборници са излезли на руски, немски, унгарски, чешки, румънски, италиански, сърбо-хърватски, турски и други езици.

Въпреки че Чудомировите произведения са много издавани и четени, нашите критици до Девети септември 1944 г. почти не са се занимавали с тях, а след тая дата — твърде малко. Доколкуто знам, пръв един чужденец, проф. П. Бицили (руски емигрант, работил в Софийския университет), обърна сериозно внимание на Чудомировото хумористично творчество със статията си „Творчеството на Чудомир и българският хумор“, отпечатана в пражкото списание „Slawische Rundschau“ („Славянски преглед“), г. X—1938, кн.3. Зарадван много, Чудомир ми подаде тая

¹ Вестник Искра, бр. 13—26. III. 1960 г.

книжка и ме помоли да преведа тая статия. Аз я преведох и я напечатах в два подлистника на нашия вестник „Искра“ — броеве 330 и 331 от 30. V. и 15. VI. 1938 г. В тая статия проф. Бицили прави преглед на хумористични произведения от прочути писатели, изтъква същината и значението на хумора и намира, че Чудомир е талантлив хуморист. Особено много хвали неговия език, че е в пълно съгласие с народната реч, че „писателят си служи с метафори, та прави далечното близко, а мъртвото — живо“.

Печатана в малък провинциален вестник, тая похвална статия за творчеството на Чудомира остана непозната в нашите писателски среди. Но тя зарадва много и насърчи Чудомира да твори в избраната от него посока.

По-остойно се занима с Чудомировото творчество критикът Петър Пондев, чийто род е от казанлъшкото село Розово. В предговора към сборника с Чудомирови разкази, издаден през 1960 г. от издателство „Български писател“, той направи обстоен анализ на Чудомировото творчество. Но ми се струва, че Пондев някъде приписва на Чудомира като писател идеи, които не му са свойствени. Той твърди, че хуморът на Чудомир не бил безобиден, а социално насочен. Стреми се да изтъкне, че „острието на Чудомировия хумор е насочено не към простичките нравствено чисти хора, а към социалната среда, която ги е обрекла“. С тия си думи Пондев се стреми някак да приблужи Чудомировия хумор до сатирата.

Доколкото познавам характера на Чудомира и доколкото разбирам произведенията му, аз смятам, че това тълкуване е пресилено. Чудомир до края на живота си бе безпартиен, а когато пишеше разказите си, не се задълбочаваше в обществено-политически въпроси. Той гледаше на хората с очите на художник и ги изобразяваше с четка и слово тъй, както ги е схванал неговият склонен към хумор дух. Чудомир обичаше хората както си са, с техните достоинства и недостатъци и се старееше да ги забавлява и лекува със смях, а не да ги бичува със сатира. Има голяма разлика между хумористичното изобразяване на казанлъшки „дремиградски“ типове от Г. Кирков и на казанлъшки „нашенци“ от Чудомира. Кирков гледа на личностите и ги изобразява като политик-художник, а Чудомир — само като художник.

И като рисуващ-художник, и като писател-художник у Чудомира имаше вродена дарба. Тя се състоеше преди всичко в склонността му към тънка наблюдателност. Той наблюдаваше и схвашаше както очертанията и формите на предметите, чертите в лицата и движенията в телата на хората, а също така и боите, хармонията и дисхармонията по тях. Той бе поклонник на красивото, хармоничното в хората и техните прояви, дразнеше го грубото, нехармоничното у тях, което веднага забелязваше с острото си зрение и острия си слух. Много бе придирчив и към себе си, и към своите творби. Носеше се винаги изискано обличен и не допушаше да се печата и най-дребна негова бележка, ако не ѝ е дал прилична форма. Неведнъж е казвал, че гумата играе важна роля в неговото писателство. Чудеше се как някои писатели се излагат, като печатат понякога недоогледани свои произведения. В своите „Драсканици в болницата“ той пише: „Доста книги прочетох в болницата. Колко много съчинени съчинения излизат напоследък!“

Безспорно е, че за да се прояви Чудомир като любим народен художник и писател, носил е от рождение заложи за тия прояви. Но, знае се, че само заложи не са достатъчни: необходими са обществени условия и упорит труд за развитието и разцфтяването на тия заложи.

В какви условия и как разви своите заложи на художник и писател Чудомир? Той разви най-напред заложибата си за рисуващ, която е почувствувал у себе си още през юношеството. Както сам свидетелствува, в училището не му вървяло по математика и граматика, а се увличал в рисуване. В рисуващото училище постъпва без завършено средно образование, но с приемен изпит по рисуване, в който проявява дарбата си на бъдещ художник. Като се учи да рисува в рисуващото училище, той развива наблюдателната си способност за образи, форми, цветове и хармонии до съвършенство. Развива и сръчността си да изобразява с мовив и бои тия образи, форми и цветове. Така учението и работата в рисуващото училище подготвят Чудомира не само за бъдещ рисуващ-художник, а и за бъдещ писател-художник.

Да се развие и усъвършенствува дарбата на Чудомира като писател-хуморист му помогнаха твърде много обществените условия в родното му село Турия и в града, в който изживя по-голямата част от живота си — Казанлък. Както е добре известно, героите на неговите разкази и събитията, които се описва в тях, са почти изключително взети от тия селища. Издигнал се над

тогавашните селски и градски нрави и порядки, Чудомир ги вижда ясно от високо и ги осмива майсторски в своите карикатури и хумористични разкази.

Едно от главните художествени изобразителни средства, с което Чудомир си служи майсторски в своите разкази, е речта. Чудомир притежава силно развит вкус към хубава, художествена народна реч, която употребява изобилно в разказите си и ги прави леко и с радост възприемливи от учени и прости. Свидетел към, че Чудомир работеше много да усвои хубави народни изрази и да си служи с тях. Както бележник за рисунки, така и бележник за хубави народни слова, изрази, поговорки Чудомир носеше винаги у себе си и си записваше при разговори с хора от народа тия, които му харесват.

Става понякога въпрос, под чие влияние се е развивал и усъвършенствувал Чудомир като писател-хуморист. Проф. Бицили намира в разказите му влияние от руските писатели-хумористи Зошченко и Лесков. Някои български критици намират влияние върху него от Елин Пелин, Иван Вазов, Г. Кирков и др. Пред мене Чудомир се е изказвал, че харесва много Вазовите „Чичовци“, Елин Пелиновите селски разкази и особено разказите на Чехов. Вероятно Вазовото заглавие „Чичовци“ е повлияло за неговото „Нашенци“, което стана всенародно сега, както някога е било всенародно Вазовото „Чичовци“.

Смятам, че за да започне да пише Чудомир хумористични разкази, му повлиял доста местната казанлъшка хумористична традиция, захваната от талантливия актьор-комик Петко Почеков, продължена от редактора на шегалжийския вестник „Кво да е“ Александър Едрев-Бердела, а след туй от кръжока на вестник „Стъргало“, начело с Петко Райнов, Петър Арнаудов и Буко Давидов, към който се присъедини, макар не напълно, и Чудомир. Той участва в рисунки-карикатури в двата новогодишни броя на вестник „Стъргало“ през 1926 и 1927 г. Първите му хуморески — писмата до бай Петър Топузов, се напечатаха във в. „Искра“ през 1930 г. Сюжетите на първата му книга с хуморески — „Не съм от тях“, излезли в първо издание през 1932 г., е със сюжети, събирани по соарета, кафенета и улици на Казанлък. Изобщо когато дойде да работи в Казанлък, Чудомир намери културни условия, които го стимулираха както към рисуване, така и към писане. С богатата си библиотека, богатия си с традиции любителски театър, разнообразната си художествена самодейност, с прочутия си богат музей за старини и изкуства и с читалищния си вестник за стопански и културни местни въпроси, читалище „Искра“ стана за Чудомира нещо като ателие и кабинет за художническо и писателско творчество.

В свои спомени (в. „Искра“, 1954, бр. 11) по случай 30-годишнината на читалищния вестник „Искра“, в чието списване той участва редица години, Чудомир казва: „Лично аз съм много признателен на в. „Искра“, че чрез него можах да надникна в повече клонове на живота, научих се да сглобявам мислите ни и поофирмих стила си.“ А в спомените си по случай 100-годишнината на казанлъшкото читалище¹ той пише: „В читалище „Искра“ аз разширих кръгозора си, там научих да сглобявам мислите си, там свикнах на колективен труд.“

Да, Чудомир дължи много на Казанлък и на неговото прославно просветно огнище — читалище „Искра“. Но и Казанлък, и читалището му със своята широка културно-просветна дейност дължат много на Чудомира. Със своята дейност като читалищен настоятел и музеен ръководител, с творчеството си като художник и писател той прослави Казанлък. Свидетел съм, че в продължение на около три десетилетия, който интересуващ се от литература и култура дойде в Казанлък, наред с читалището, музея и Тракийската гробница, искаше да види непременно и Чудомира, да му стисне десницата и да му благодари за радостта, която му е доставило четенето на неговите хуморески. С уреждане музей на Чудомира казанлъчани ще му се отплатят и ще дадат възможност на бъдещите поколения да се разсмиват и лекуват с неговия хумор.

¹ Вестник Искра, бр. 51 и 52 от 24. XII. 1960 г.